

IVO POSPÍŠIL

SOUVISLOSTI TVORBY N. S. LESKOVA

Ruský prozaik druhé poloviny 19. století Nikolaj Semjonovič Leskov (1831-1895) byl často označován za typického outsidersa. Zdůrazňovala se tím jeho výjimečnost, to, že šel proti proudu, že se - slovy M. Gorkého - uměl nezalíbit, že byl mužem středu. Na samém počátku své životní dráhy byl vtažen do politických zápasů doby, chtěl být a byl žurnalistou, byl pro společenské změny, pro reformy. I když se později hlásil spíše k liberálům, nevíme, jak dalece radikální byl: jeho úporný zájem o Gercena nebyl jen koketérií. Na samém prahu tohoto vývoje byl však sražen v letu: jednak aférou s přítelem Bennim, který byl označen za agenta carské ochranky, ačkoli to byl Gercenův emisar a britský poddaný, a nejsilnějším úderem Pisarevova článku, který ho vyobcoval na dlouhý čas z ruské literatury. Nepochybně byl zklamán i lidskými kvalitami svých bývalých a přítomných „přátel“; jeho idealismus byl vbrzku konfrontován s hořkostí a skepsí. Byl zasažen společenským vývojem a chováním lidí a zatlačen na jinou životní dráhu a zcela výjimečnou tvůrčí kolej. Musel sejít z vyježděné cesty tradičních literárních tvarů a žánrů a jít zpět k hlubinám lidské kultury a myšlení. Jeho izolovanost a pozice outsidersa ho tak paradoxně vedly k vyhledávání pramenů a souvislostí, nutily ho začleňovat se do jiných, trvalejších struktur, působily na něho, aby unikal z povrchového vztahu k době, aby jí viděl v několika časových a prostorových dimenzích.

Bylo kdysi zvykem mluvit o Leskovově ruskosti, izolovanosti a nepřeložitelnosti, ale hlubší studium jeho tvorby ukazuje, že jeho dílo vyrůstalo zvláště, samorostle, ale přece jen z kořenů ruské a světové kultury, jenom jinak, podivuhodně splétáno a interpretováno. Z ruských autorů se dosud největší pozornost věnovala vztahům k F. M. Dostojevskému a M. Gorkému, méně se již přihlíželo ke kontaktům s L. N. Tolstým, A. P. Čechovem, nemluvě o dalších.¹ Leskov byl spojen se svými předchůdci a

¹ V. Kostřica, *Próza N. S. Leskova*. Olomouc 1980; kap. *Leskov a ti druzí*; podobně viz V. Kostřica, *Studie z ruské klasické literatury*, Praha 1986. Z dalších prací o vztahu Leskova k ruským spisovatelům: V. Vinogradov, *Dostojevskij i Leskov v 70-je gody XIX veka*, in: *Problema avtorstva i teorija stilej*, Moskva 1961, s. 487-556; J. Pulchrítudova, *Dostojevskij a Leskov*, in: *Dostojevskij i ruskije pisateli*,

současníky tisícerými nitkami, ale vytvářel z této inspirace nové celky. Nejpozoruhodnější Leskovovou vlastností byla schopnost nadchnout se, využít, ale skepticky, kriticky; v životě ani v literatuře se nikdy nedal unést až na okraj, vždy si ponechával určitou rezervu. Společným jmenovatelem této vlastnosti je odpor k dogmatismu a doktrínářství a kult permanentního hledačství. Zatímco s A. N. Ostrovským spojuje Leskova kupecké téma, život ruských středních vrstev, ale také syžet (Bouře a Lady Macbeth mcenského újezdu), s Dostojevským má řadu styčných bodů, ale i zásadních odlišností. V revue *Graždanin* vyšla roku 1873 recenze Leskovových *Služebníků chrámu* (Soborjane) – bez podpisu. V. Vinogradov soudí, že autorem recenze byl Dostojevskij, který vysoce hodnotil typ Tuberozova a prohlásil Leskova za skutečného básníka.² Právě zde se projevila nejnápadnější shoda obou autorů: víra v mravní obrození člověka.³ Způsob tvorby je však zásadně jiný: Leskov vytýká Dostojevskému to, že jeho postavy mají zhruba stejný jazyk, Dostojevskému se naopak nelíbí vyumělkovanost, manýrismus jazyka Leskovových protagonistů. Této odlišnosti, v níž jsou oba autoři přímými antipódy, odpovídá i jiná výstavba díla: u Leskova vyrůstá z řeči postav, u Dostojevského z konfrontace jednotlivých ideologicky odstíněných hlasů. Najdeme tu i syžetové souvislosti, například mezi *Zločinem a trestem* a *Běsy* a Leskovovým románem *Není kam jít* – tady lze dokonce spatřovat jistou závislost Dostojevského na Leskovových popisech revolučního prostředí.⁴ S Tolstým vedl Leskov obsáhlou korespondenci s předstíranou uctivostí, ale ve skutečnosti ho velký hrabě dráždil svým doktrínářstvím, zejména iluzemi o ruském mužikovi, jehož Leskov – na rozdíl od Tolstého – skutečně dobře znal. L. N. Tolstoj dobře cítil tuto dvojsečnost vztahu a korespondoval s Leskovem chladně.⁵ Již méně se upozorňuje na souvislost s Čechovem: jde především o konstrukci povídek a celkovou skepticko-melancholickou atmosféru tvorby.

Ještě zajímavější je Leskovova zakořtenost v ruské kultuře a literatuře, když postupujeme do minulosti. Na jeden zapomenutý, kontaktologicky nedoložený vztah bychom rádi upozornili. Jedním z Leskovových předchůdců v povídkové, skazové tvorbě byl Fadděj Bulgarin (1789 až 1859), zavržený agent III. oddělení carské tajné policie, jinak dobrý spisovatel a originální experimentátor. Stal se mimo jiné „vynálezcem“ termínu „naturální škola“, proslul povídkami z vojenského prostředí, science fiction, v nichž předstíhl nejen své ruské kolegy, ale i veličiny evropské, a především anekdotickými skazy. Právě jimi nejvíce anticipoval

Moskva 1971, s. 87-138; I. P. Vidueckaja, *Dostojevskij i Leskov*. Russkaja literatura 1975, 4, s. 127-137; viz ještě naše dvě studie: *Koncepce prostoru a času v kronikách N. S. Leskova*. SPFFBU, D 23-24, s. 109-117; *Autor a vývoj žánrů: N. S. Leskov*. Čs. rusistika 1988, 1, s. 13-20.

² V. Vinogradov, *Dostojevskij i Leskov (70-je gody XIX veka)*. Russkaja literatura 1961, 1, s. 97.

³ I. P. Vidueckaja, *Dostojevskij i Leskov*. Russkaja literatura 1975, 4, s. 127-137.

⁴ J. Seleznev, *Leskov i Dostojevskij*, in: *V míře Leskova*. Moskva 1983, s. 123-148.

⁵ V. A. Tunimánov, *Leskov i L. Tolstoj*, in: *Leskov i russkaja literatura*, otv. red. K. N. Lomunov, V. J. Troickij. Moskva 1988, s. 181-201.

leccos z Leskovových povídek.⁶ Zatímco Leskovova tvorba souvisí s Bulgarinem ve struktuře povídky a narativní strategii, Gogolovo dílo navazuje na Bulgarina v pikareskosti. Leskovovi je Gogol blízký jednak jako Ukrajinec (celý život chránil vzpomínky na pobyt v Kyjevě⁷), jednak jako vyznavač podivností a groteskností, mystifikátor vlastního života, záhadný člověk, umělec vášnivý i sentimentálně elegický.

Leskov však do sebe vstřebal nejen k realismu směřující literaturu, ale také romantické postupy,⁸ klasicismus a osvícenství.⁹ Postava protopopa Avvakuma je spojovacím článkem 17., 18. a 19. století; „věk rozumu“ láká Leskova dokumentárními žánry, memoáry, kronikami, polemickou literaturou a anekdotou. Současně je však pro Leskova inspirativní v touze po harmonii, rovnováze, klidu a uměřenosti, které tvoří protiváhu hektickému 19. věku plnému rozporů a deziluzí. Právě těmito a dalšími spoji si Leskov vytvářel svéráznou pozici: před teoriemi a doktrínami dával přednost životu, před výmyslem románů fakticitě kronik,¹⁰ osvojoval si všechny vrstvy společnosti nehierarchizovaně, vedle sebe, juxtapozičně, v koexistenci. Podle D. S. Lichačova není Leskov v Rusku zcela novým literárním typem; jeho „příbuznými“ jsou kromě Gogola také Veltman, Dal a Ostrovskij (i akademik zapominá na „zakázaného“ Bulgarina!). Pod silou, již byl vtačen do kouta, vytlačen na okraj ruské literatury, si vypracoval rezervovaný vztah k uznávaným literárním tvarům – v tom se projevovala v jistém smyslu jeho geniální „zakomplexovanost“: vyhýbá se konjunkturálním žánrům, píše jakoby mimochodem, na okraji („literaturnyje meloči“, „rasskazy vovremja i kstatí“, jakoby ad hoc). Lichačov ho považuje – stejně jako Dickense – za typického „rodinného spisovatele“.¹¹ Osvojení Ruska jako celku, jeho kultury, politiky, životní etikety vytvořilo právě onu poctivost Leskovovy pozice.¹²

Leccos načerpal Leskov – sarnouk a cestovatel po Rusi – z vlastní četby, například z historika V. N. Tatiščeva, ale i odjinud, z jakoby disparátních zdrojů: z Aristofanových Oblak, Chernicerova Zlatého prutu (1782) – všechny najdeme ve fragmentu Čertovští chlapiči (Čortovy kukly, 1890). Řád věcí Leskov, tolik zdůrazňující a na odiv stavějící praxi, vyčetl namnoze z děl ruské a světové literatury. Zejména v jeho kronikách najdeme velký okruh, který souvisí s třemi díly světové literatury. Prvním z nich je Cervantesův Don Quijote de la Mancha (1605 až

⁶ I. Pospíšil, *Problém autorského typu: Fadděj Bulgarin*, Slavica Slovaca 1988, 4, s. 366-384.

⁷ L. Levandovskij, *N. S. Leskov v Kijevě (novyje materialy)*, Russkaja literatura 1963, 2, s. 104-108.

⁸ V. J. Troickij, *Tvorčestvo Leskova i ruskij romantizm*, in: *Leskov i russkaja literatura*, Moskva 1988, s. 149-165.

⁹ E. L. Afanasjev, *Leskov i russkaja literatura XVIII veka*, in: *Leskov i russkaja literatura*, Moskva 1988, s. 136-149; J. Lebedev, *Leskov i XVIII vek*, in: *V mire Leskova*, Moskva 1983, s. 74-94.

¹⁰ V. Bogdanov, *N. S. Leskov v russkoj literature*, in: *V mire Leskova*, Moskva 1983, s. 47.

¹¹ D. S. Lichačov, *Osobennosti poetiki proizvedenij N. S. Leskova*, in: *Leskov i russkaja literatura*, Moskva 1988, s. 12-21.

¹² Tamtéž, s. 20.

1615) a **téma tzv. dvojího šílenství**. Autor sleduje jednak šílenství hrdinovo vzhledem k „normálnímu“ okolí, jednak šílenství společnosti vzhledem k čistotě hlavní postavy. Typologická podobnost Leskovova pojetí v Služebnících chrámu vystupuje do popředí již z galerie hlavních postav, v níž vyniká Savelij Tuberozov a Achilla Děsnicyn. Symbolika jmen (staroslověnsky děsnica = pravá ruka) upozorňuje na záměr autora spojit obě postavy podle principu pána a sluhy. Druhým tématem je tzv. **dvojí pojetí shandyismu**, které je v úzkém sepětí s tvorbou anglického romanopisce Laurence Sterna, jehož mladý Šklovskij nazval „revolučním nářem formy“.¹³ Shandyismus je Sternem vykládán jako životní filozofie anglického gentlemana 18. století. V románech Život a názory blahoděho pana Tristrama Shandyho (The Life and Opinions of Tristram Shandy, Gentleman, 1760-1767) a Sentimentální cesta po Francii a Itálii (The Sentimental Journey Through France and Italy, 1768) je shandyismus také tvarovým principem díla, v němž autor rozbil dosavadní schéma románu. V textu Služebníků chrámu najdeme o Sternovi a shandyismu celý odstavec.¹⁴ Nepřesně, snad po paměti citovaná pasáž z Tristrama Shandyho ukazuje na jiné chápání shandyismu, a to jako morálního šaškovství bez korigujícího rozumu a etiky. Jinak je tomu s projevy shandyismu v poetice Leskovových kronik. V Gogolovi najdeme dva strukturální principy: tíhnutí k logice a racionalismu na straně jedné a motiv „hry přírody“, neobvyklosti a exotiky na straně druhé (v Mrtvých duších visí v hospodě tuctové obrazy a mezi nimi nymfa, mezi obrazy řeckých generálů je portrét Bagrationa). Jestliže toto spojování zdánlivě nespojitelného, jímž se Gogol inspiroval u Sterna, existuje v podobě dílčích motivů, u Leskova je povýšeno do roviny digresivních novel, například příběhu o třech holích, historie s lidskou kostrou, světa trpaslíků, uzavřenými entitami jakoby z jiného, „vyšinutého“ světa. V rovině etiky je shandyismus pro Leskova nepřijatelný, v rovině poetiky je naopak inspirativní.

Třetím okruhem, s nímž si Leskov pohrával, je **Faust a faustovství**. Srážka starého a nového v Leskovových kronikách může být chápána jako projev antifaustovského tématu.¹⁵ Strach z unáhlenosti a ukvapenosti, radikalismu, anarchismu, z importovaných idejí je zde patrný. Lidová pravda reprezentovaná časem dětství, starou pohádkou Rusí, barvitým světem trpaslíků těmto všemocným Faustům vzdoruje. Žít v souladu se „starou pohádkou“, s kostelíky, účinně pomáhat bližnímu, být spjat s půdou v křesťanské pokoře je vyšší hodnota než pyšná vzpoura. Zatímco kolem kypí ideje a život člověka je zatlačován a manipulován v institucionálních sporech, prostí lidé žijí dál a naplňují neokázale svůj lidský úděl v důstojnosti a pokoře.

Pro hlubší pochopení pramenů a souvislostí Leskovova díla je také nezbytný **okruh folklórně starorusko-helénský**. Leskov – stejně jako

¹³ Na souvislosti s dílem L. Tolstého upozornila kdysi K. N. A t a r o v a ve statí *Lev Tolstoj i Lorens Stern. Izvestija AN SSSR, serija lit. i jazyka* 1974, s. 508-515.

¹⁴ *Sobranije sočineníj Leskova, v 11 tomach*, Moskva 1956-1958, 4, s. 80.

¹⁵ R. S c h r ö d e r, *Gorkis Erneuerung der Fausttradition*. Berlin 1971.

jiní Rusové – chápal světovou civilizaci a kulturu skrze mediteránní komplex zprostředkovaný helénstvím.¹⁶ Odtud pramení i jeho představy o eposu (bájný rek Achilles – viz Achilla Děsnicyn ze Služebníků chrámu), jeho inspirace Aristofanem, Origenem apod. Ruku v ruce s těmito tématy jde využívání ruského folklóru přímo nebo jako strukturní součástí prozaických děl; nejfrekventovanějšími strukturními prvky jsou přísloví a pořekadla, byliny, pohádky a anekdoty.¹⁷ Z byzantského a staroruského okruhu jsou nejčastější legendy, apokryfy, kroniky a hagiografie. Jejich přítomnost a funkce v Leskovově tvorbě už byla nejednou zdůrazněna. Až do poslední doby zůstávala poněkud stranou hlubší vrstva mytologická. Na ni částečně odpovídá V. J. Chalizev, když se zabývá tzv. uměleckým světem spisovatele a životní kulturou. Ukazuje, že proti šedivosti a banalitě každodenní reality zdůrazňuje Leskov její barevnost a barvitost (krasočnosť).¹⁸ Na rozdíl od byzantského znakového kódu¹⁹ nemá barevnost a jas prestižní sociální funkce; Leskovovi je sociální symbolika cizí. Tomu odpovídá i tichost, již proklamuje svobodu na byzantském rituálu a ruší jeho sémiotickou závaznost. Každá Leskovova postava chrání nějaké tajemství, které probleskuje ve fyzickém zevnějšku a řeči (mercajuščaja krasota), ale jinak je skryto v rituálu nasazování a snímání masky. Pod jakoby současným povrchem se skrývají hlubší mytologická, kosmologická a kosmogonická jádra, nutkavě se derou z propasti věků jako připomínka tajemství kosmu a člověka v něm, jako varování před pýchou rozumu a jako výzva k pokoře.²⁰ Mínulost, mýtus, pohádka, elegie, které u Leskova udávají tón, jsou výrazem stesku po tom, co odchází, odporu k povrchnímu doktrinářství a víry ve věčný návrat, ve věčnost toho, co bylo vytvořeno, v tajemství veškerého bytí.

Již W. Benjamin upozornil na vztah vypravěče Leskova k Origenovi.²¹ Nejde o souvislost typologickou, ale genetickou; Origenes byl Leskovovým oblíbeným autorem. Lakonická výpověď z korespondence dává tušit, že Leskov i v tomto případě zaujímal kritické, skeptické stanovisko – to byl ostatně jeho postoj ke každé doktríně. Nicméně **stopy gnosticizmu** lze v podloží jeho prózy najít – nejsou to ovšem hotové modely, ale podněty, které umělec zpracovává po svém. Jestliže dominantními gnostickými představami jsou mýtus o božstvu Člověk, hledání cesty z temnot, vystoupení z dějin a pokoj či odpočinutí, nacházíme

¹⁶ S. Averincev, *Slavjanskoje slovo i tradicija ellinizma*, Voprosy literatury 1976, 11, s. 152-162.

¹⁷ James G. Kelso Russell, *Leskov and Folklore*, Diss., Ann Arbor, Michigan 1971.

¹⁸ V. J. Chalizev, *Chudožestvennyj mir pisatelja i bytovaja kul'tura (na materiale prozvedenij N. S. Leskova)*, Kontekst 1981, Moskva 1982, s. 110-145.

¹⁹ Viz S. S. Averincev, *Zoloto v sisteme simvolov rannevizantijskoj kul'tury*, in: *Vizantija. Južnyje slavjane i Drevnyja Ruš. Zapadnaja Jevropa: Iskusstvo i kul'tura*, Moskva 1973.

²⁰ K. Kedrov, *Folktorno-mifologičeskije motivy v tvorčestve N. S. Leskova*, in: *V mire Leskova*, Moskva 1983, s. 67-68.

²¹ W. Benjamin, *Vyprávěč*, in: W. B., *Dílo a jeho zdroj*, Praha 1979.

právě tu styčné body s Leskovovou „filozofií“ a poetikou. Je to například představa klidu nejen jako protiklad boje, ale také jako opak dění v gnostických textech.²² Nejvýraznějšími místy styku Leskova s gnostickými motivy jsou Očarovaný poutník (Očarovannij strannik, 1873) a některé povídky. V Očarovaném poutníkovi je prezentována lidská cesta, životní dráha formou skazu hlavní postavy. Je plná strážní a utrpení. Za vnějším obalem dobrodružného syžetu, zřetězených epizod se skrývá podobenství o odsouzení člověka k životu, který je zjevně nepravý; zklidnění, gnostické „vystoupení“ z dějin se nekoná, člověk se pohybuje dál v kruhu světského bytí. V Očarovaném poutníkovi je znovu zřetelná Leskovova dvojdomost, dualita: život je řetězcem krutostí a náhod, ale také neopakovatelné krásy. Cesta Ivana Severjanyče Fljagina nekončí v spočinutí, v klidu, ve věčném míjení, ale ústí do další světské akce – války. Člověk se nemůže rovnat Bohu, většinou ani nenajde ono zklidnění, tedy hluboké pochopení kosmu a svého místa v něm; měl by však co nejvíce využít svého údělu, tedy toho, co mu bylo přiděleno, vyděleno (rus. dolja); gnostická cesta je sice započata, ale není dokončena – Leskov se instinktivně bránil jakékoli doktríně, byť sebehlubší. Gnostické prvky vyhovovaly Leskovovi především jako výzva ke svobodě člověka spoutaného falešnými teologickými výklady oficiálních církví; proto právě v náboženství stále hledal: zajímali ho Židé, raskolníci (starověrci, staroobřadci), protestantismus, katolicismus, zaujali ho jezuité, ale také radstockisté, spiritisté a quakeri. Nikde však nespočinul, neboť by tím tuto stránku svého hledání musel uzavřít doktrínou. Různé názory, učení a koncepce jsou mu dokladem nepokořitelnosti lidského ducha, rozumu a citu. Cestu každého učení lze sledovat v diferencovaných záběrech, jak to učinil J. Muckle v případě vztahu N. S. Leskova k protestantismu: Leskov si vážil, že kromě bible a tradice (učení otců církve) charakteristické pro ruskou ortodoxii, je protestantismus obohacen o osobní a individuální odpovědnost spočívající v praktické pomoci bližnímu v drobných, každodenních úkonech, v misionářství v širokém a úzkém slova smyslu.²³ Typické je, že Muckle užívá termínu „duch protestantismu“ – sám totiž cítí, že Leskov absorboval jen něco, určitou, byť podstatnou složku protestantismu, aniž by si tím uzavíral dveře k dalšímu hledání. Ještě důrazněji a polemičtěji na to odpověděl ruský sémiotik J. L. Sidjakov, který naopak upozornil na Leskovovu jednoznačně pravoslavnou orientaci. Leskovovo náboženské hledání začínající kdysi při dětských návštěvách středoruských klášterů v hlubokých lesích, kam ho vodila babička, souvisí s něčím ještě obecnějším.

Skutečný spisovatel je vždy více či méně ostrovem uprostřed proudu; Leskov však své „ostrovanství“ uplatnil přímo v poetice svých děl. Ostrované (Ostrovitjane, 1866) se jmenuje próza líčící život německé menšinové pospolitosti na petrohradském Vasiljevském ostrově. Je zalo-

²² P. P o k o r n ý , *Píseň o perle. Tajné knihy starověkých gnostiků*. Praha 1986, s. 24.

²³ „Thus Leskov upheld the Protestant principle of individual responsibility, in matters of both faith and Christian living...“ (J. M u c k l e , *Nikolaj Leskov and the „Spirit of Protestantism“*, Birmingham 1978, s. 152).

žena na osudovém protikladu skupinové imanentnosti, uzavřenosti v sobě, zdrženlivosti a osvědčených ctností na straně jedné a novými proudy, které na počátku ruských 60. let minulého věku začaly systematicky ohrožovat bašty starosvětskosti. Právě v něm je skryt veškerý půvab minulého života, všechny návyky a pevný řád, poetické sny i intimní vazby. Skromnost a smíření, ale nikoli jako projev kvietismu a pasivity, spíše jako přesvědčení o velké síle člověka, který pochopil řád věcí. Nový praktický svět gründerství buší na bránu starého světa petrohradských Němců, doba počítající zisky a procenta se nesnáší s křehkostí neužitečné krásy. **Fenomén „ostrovanství“** tak překračuje problematiku Němců v Petrohradě a stává se emblémem rozporů uvnitř člověka na hranicích epoch. Budování duchovních „ostrovů“ však není výsadou Ostrovanů. Leskov vždy vyhledával „ostrovní entity“, které se lišily od okolního světa, žily svým vlastním životem. I v tomto postoji můžeme vycítit neuspokojení světem a jeho děním, náznaky zmíněného gnostického vystoupení z dějin. Svět raskolníků v Zapečetěném andělovi (Zapečatlennyj angel, 1873), izolovaný prostor „popovky“ v Stargorodě (Soborjane, 1872), oáza minulého času v „historických“ kronikách Staré časy v Plodomasově (Staryje gody v sele Plodomasovo, 1869) a Soumrak knížecího rodu (Zachudalaj rod, 1874), zakletí ve vlastní životní dráze (Očarovannyj strannik, 1873), ostrov absolutní etiky (Nezištní inženýři, Inženery bessrebreniki, 1887), ostrov satiricko-skeptického vztahu ke světu, výsměch světu jako loutkovému divadlu, šaškovství (šutovstvo) beze smyslu a bez zásad, vystiženě v pojmu shandyismu. V některých místech svého díla dospívá Leskov až k naprostému odmítnutí světa, jako například v již zmíněné povídce Nezištní inženýři, kde je přímo vyslovena myšlenka, že v tomto světě nemůže člověk vysokých morálních zásad vůbec žít. V „odchodu od života“, ve vystoupení z dějin, v odmítnutí světa, ve vytváření duchovních „ostrovů“ se Leskov nejvíce přiblížil gnostické cestě ke klidu a pochopení kosmického řádu. Jestliže ideálem gnostiků bylo „být kolemjdoucím“,²⁴ „najít perlu“ (Píseň o perle), tj. dojít sebepoznání a „uzávorkovat“ svět (Modlitba apoštola Pavla, Tajná kniha Jakubova, Evangelium pravdy, Trojdílný traktát), rezignovat na světské hodnoty a poznat ty pravé, niterné, Leskov volí opět „zlatý střed“: izolace mu nebrání pít se po okamžicích prozření, požehnaného prolnutí rozumu a citu. Sepětí mihotavé krásy a dobra, rozumu a citu ve scéně s Pizonským, který adoptoval nemanželské dítě vesnické idiotky, v pomoci quakerky Hildegarde ze Slzavého údolí (Judoľ, 1892) nebo **v momentu prozření a prohlédnutí** v přízračném setkání s protopopem Avvakumem (explicitně v redakci Čajuščije dvizenija vody) ukázal Leskov možnost nové syntézy, nové celistvosti plného člověka.

Podobné momenty najdeme i v Tuberozovově vzpomínce na bourání starověreckého kostelíka. Smutek a samota pramenící z hořkého zjištění, že je ve svém úsilí o dobro izolován a že naopak jeho misijní činnost budí nevoli a nenávisť mocných, jsou symbolizovány scénou letní bouře.

²⁴ P. Pokorný, *Píseň o perle*, s. 226.

Havran hledající útočiště před bouří ve větvích mohutného dubu je padajícím kmenem zadušen: církev, v níž Tuberozov hledal oporu, ho nakonec zahubila. Kromě odmítnutí světa a vystoupení z dějin, nalezení klidové polohy duchovního oprostění hrají v Leskovově poetice klíčovou úlohu *loci communes* zázračného prozření a rovnovážné polohy citu a rozumu, kdy jeden pól ozařuje a zrcadlí druhý, kdy již nestojí proti sobě v neřešitelném dilematu. Leskovova tvůrčí dráha vyrůstající z různých souvislostí a vedoucí k „ostrovanství“ a typicky východoslovanskému prozření byla mostem, po němž od realismu „zlatého věku“ přešla ruská literatura do 20. století k modernismu a snad i k postmodernismu.

THE CONTEXT OF N. S. LESKOV'S WORK

The author of the article deals with the problem of the position of the 19th-century Russian prose-writer N. S. Leskov (1831-1895) who was regarded as an isolated outsider because of his political and artistic views. In spite of these traditional conceptions the contemporary criticism concerning Leskov accentuates his relations to other Russian writers (M. Gorky, F. Dostoevsky, L. Tolstoy, A. Čekhov, A. Ostrovsky). The author suggests to analyse Leskov's relation to another of his influential predecessors – F. Bulgarin (1789-1859), the writer whose work was suppressed because of his contacts with the Russian secret police. Leskov's work has been permeated not only with the spirit of realism, but also with the elements of Romanticism and Classicism. Avvakum's autobiography represents for him a link between the Russian 17th-century thinking and the Age of Reason which allures Leskov by several documentary genres – memoirs, chronicles and books of travels. Leskov's art of constructing the linear plot without any teleological consequences reflected several subjects of world literature including the double madness of Cervantes' Don Quixote, some elements of L. Sterne's poetics in *Tristram Shandy* and the motifs associated with Goethe's *Faust*. The more profound understanding of Leskov's roots and sources is unthinkable without folklore, Old Russian and Hellenic cultural strata which can be discovered both in his short-stories and in his chronicles and novelettes, such as *Soboryane* (1872, *The Cathedral Folk*) and *Ocharovannyi strannik* (1873, *The Enchanted Traveller*). The motifs of the escape from history and of the eternal return, the search for calmness and harmony connect Leskov's work with the ideas of Gnosticism, especially with those of Origenes whose works he intended to translate into Russian. The island and islanders as a symbol of the artist's solitude and the moments of spiritual catharsis have become the most significant features of Leskov's artistic vision of the world.